
355.402(47+57)"1941/1945"

356.251(497.1)"1941/1945"

COBISS.SR-ID 83518473

Језик рада: Српски

Примљен: 21. 12. 2021.

Прихваћен: 27. 05. 2022.

Тип рада: Прегледни научни рад

Др Александар Колпакиди

Москва, Руска Федерација

E-mail: kolpakidi1962@mail.ru

СОВЈЕТСКА ОБАВЕШТАЈНА СЛУЖБА У ЈУГОСЛАВИЈИ ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА*

АПСТРАКТ: Током Другог светског рата у Југославији је деловала и совјетска војна обавештајна служба. Она је обухватала агентурни рад: организације Балканског центра совјетске војне обавештајне службе, обавештајне групе Мустафе Голубића, групе „Патрас“, совјетске морнаричке обавештајне службе, организације обавештајне службе совјетске војне мисије у Југославији и ваздухопловне базе у Барију (Италија), као и организације специјалне радио-везе совјетске војне обавештајне службе на Балкану. У овом раду, у којем су коришћени материјали руског историчара Валерија Кочика, који се неколико деценија бави изучавањем историје совјетске војне обавештајне службе, наведене су и биографије агената и припадника ове службе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: совјетска војна обавештајна служба, дипломатија, Други светски рат, Југославија

Исход првог дела грађанског рата у Русији довео је до егзодуса Врангелове армије из земље. Њен највећи део стациониран је у Бугарској, а мањи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (Југославији). У Југославији, у Сремским Карловцима, налазио се и

* Са руског језика текст превео пуковник др Далибор Денда.

сам барон (1922–1927) са својим штабом. Нашавши се у новој средини, армија је задржала своју организацију и висок ниво борбене готовости, тако да је у случају нове интервенције могла да постане главна ударна снага у борби против Совјетске Русије. Та чињеница није могла да не забрињава руководство младе социјалистичке земље. Сам завршетак грађанског рата давао је могућност Совјетима да обрете већу пажњу и на ту опасност.

Невидљиви фронт

У то време постојао је и успешно функционисао илегални коминтерновски канал комуникације између бугарске и југословенске Комунистичке партије (која је забрањена августа 1921. године). Веза је ишла од Софије преко Драгомана, Цариброда¹ и Ниша до Београда, а затим до Загреба и Сремских Карловаца, док је касније продужена и до Аустрије. Управо зато се, почетком 1922. године, Александар Ликов (Александар Ликов Мицев), који је стигао из Софије, обратио руководству канала комуникације. Ликов, који је дипломирао право у Швајцарској, у Женеви, био је секретар бугарског комсомола и члан посланичке групе Бугарске комунистичке партије. У том свом обраћању он је отприлике рекао: „Ваш рад на одржавању везе мења садржај и правац... У Југославији се ствара обавештајна мрежа. Главни задатак ове мреже је прикупљање информација о плановима штаба Врангелове војске, његових веза са генералштабом Југословенске војске и генералштабовима главних капиталистичких земаља. То се посебно односи на Врангелове везе са генералштабом француске војске... Природа посла се мења, јер излазимо на шири, међународни фронт, који мора да буде невидљив како за класног непријатеља тако и за наше”.

У новом подухвату узели су учешћа Стефан Христов (Гирчето), Петар Георгијев (Змија), Милорад Барајевић, Владо Ставрев (Бадин), Марија Христова и др. Можда су већ тада, преко партије, имали додира са њим и будући совјетски обавештајци Иван Крекманов, Стефан Бујуклијев, Иван Мицијев, Петар Григоров, Ангел Игов, Никола Попов („Кукец”), Гаврајил Савов и др. који су напустили Бугарску после пораза у септембарском оружаном устанку 1923. године.

Први задатак био је да се откупе све новине које су се продавале у Цариброду и, као и све остале информације, проследи у Бугарску.

¹ Овај град је, као део тзв. „западних покрајина” ондашње Бугарске, по Нејском мировном уговору ушао у састав Југославије.

Задатак је успешно обављен, док је сам Христов морао да постане продавац новина да не би изазивао сумњу. Стефан Христов је затим у Београду ступио у контакт са двојицом пуковника „убачених тајних агената большевика у штабу Врангелове армије”, са којима је одржавао везу скоро две године. Прва достава коју је од њих примио садржала је податке о саставу, наоружању и распореду „беле” армије у Бугарској и Југославији. У Београду је Христов добио исте податке и од Милорада Барајевића, које је он прикупио из других извора, те их безбедно доставио у Цариброд. Затим их је Петар „Змија” проследио у Софију. Било је и састанака са другим изворима, као, на пример, са студентом загребачког универзитета.

Овај „специјални задатак” окончан је почетком 1924. године.² Међутим, активности совјетске обавештајне службе у земљи нису престале. За две године на њеној територији формиран су други обавештајни пунктови и нове линије везе. Тако је, на пример, организатор обавештајне делатности и обавештајац у Београду био Петар Павлов Шабански, активни учесник септембарског устанка 1923. године. Наставио је са радом све до пролећа 1925, када га је југословенска полиција ухапсила због комунистичке делатности, са још 74 члана партије. Заједно са Шабанским, обавештајним радом бавио се и Александар Ликов.³

Ликов је био избачен из Бугарске комунистичке партије 1924. године као „опортуниста” или „полицијски агент”, али је сасвим могуће да је то учињено да би се прикрила његова главна делатност којом је наставио да се бави у Бечу, Берлину, поново у Бечу, а затим и у Шведској више од 15 наредних година. Александар Ликов се вратио у домовину 1940. године. По свему судећи, у сфери његових интересовања тада је била Југославија, бар се тако веровало. Био је на удару аустријских, а затим и немачких контраобавештајних органа. Иначе, југословенске тајне службе сматрале су Аустрију и Немачку земљама из којих су 20-их и 30-их година деловале совјетске обавештајне службе према европским земљама, укључујући и Југославију. Да би прикрио своје главне активности, Ликов се бавио новинарством и трговином. Говорио је немачки, француски, румунски и пољски. Након што су комунисти преузели власт у Софији, 9. септембра 1944. године, радио је у Министарству спољних послова Народне Републике Бугарске.⁴

² Стефан Христов, *Пътища извървени: Записки на нелегалния партиен работник* (София: Партиздат, 1979).

³ *Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции* (Москва: Эдиториал УРСС, 2003), 654; *Септемврийското въстание 1923: Енциклопедия* (София: Партиздат, 1973), 300.

⁴ *Септемврийското антифашистко въстание, 1923: Документи и материали*, Т.2 (София: Партиздат, 1983), 634.

Иако су се времена мењала, и даље су постојале претње самом постојању Совјетске Русије. Што се тиче Југославије, настављајући своју непријатељску политику према СССР-у, она у томе није била изузетак. Стога је Москва желела да зна све о њеним везама, плановима и намерама, па је обавештајни рад усмерен према њој настављен.

Личности на тајном раду у совјетској војној обавештајној служби

Александар Павлович Гројним. У царској руској војсци доспео је до чина потпоручника. Касније је служио у Црвеној армији у Кијеву. Према задатку који је добио, остао је ту након што су пољске трупе заузеле град и заједно са њима отишао у Пољску, где се легално бавио новинарством под псеудонимом Вољски. Истовремено, успео је да се инфилтрира у организације Станислава Никодимовича Булак-Балаховича, Бориса Викторовича Савинкова и атамана Искре – Ивана А. Лохвицког (1920–1921), а „након неуспеха њиховог пословања у Пољској” постао је сарадник часописа И. А. Лохвицког „Крестјанское дело” у Берлину (1921–1922). Александар Павлович је затим радио у Југославији и Бесарабији са аустријским пасошем на име Адолф Абтер (1922–1924). Румунска полиција га је ухапсила 18. марта 1924, након чега је био „политички затвореник у Румунији (Кишинев)” (март 1924 – јануар 1926). После издржане казне живео је и радио у СССР-у, као службеник одељења за штампу Свесавезног друштва за културне везе са иностранством у Москви (децембар 1926 – новембар 1927). Дошао је под удар репресије 24. 11. 1927. године, под оптужбом за шпијунажу, након чега је стрељан. Рехабилитован је 28. 5. 1993. године.

Георги Михајлов Добрев (такође познат као Георгиј Михајлович Жељезов, Георги Најдов Добрев, Карл Ајзнер итд.), по националности Бугарин. Био је потпоручник бугарске војске, учесник Октобарске револуције и комунистичког покрета у Бугарској. Сарађивао је са совјетском војном обавештајном службом, као виши официр Спољног комитета – Спољног бироа Централног комитета Бугарске комунистичке партије (септембар 1923 – новембар 1931). Говорио је немачки, француски, шпански, српскохрватски, румунски и есперанто. Обавештајно је радио у Југославији (септембар – октобар 1923), Аустрији (октобар 1923 – март 1924) и поново у Југославији (март 1924 – март 1926). Наставио је партијски и обавештајни рад. Борио се у Шпанији. У Народној Републици Бугарској је радио, углавном, у области културе. Одликован је са два ордена „Георги Димитров” (1963, 1964).

Лајош (Лудвиг Матвејевич) Гавро, по националности Мађар. Учествовао је у Првом светском рату у саставу аустроугарске војске. Пао је у руско ропство (1916). Придружио се бољшевицима и био учесник грађанског рата на Јужном и Југозападном фронту. Одликован је са два ордена Црвене заставе (1919. и 1924). У Обавештајној управи Штаба Радничко-сељачке Црвене армије (мај 1924 – октобар 1926) „користио се за подземни рад у Југославији и Бугарској”, под именом Франц Бауер. У Југославији је деловао од децембра 1925. до октобра 1926. године. Затим је радио у Народном комесаријату за спољне послове и био у војној служби. Дошао је под удар репресије 3. 7. 1937. године. Рехабилитован је 21. 7. 1956. године.⁵

Светолик (Света) Михаилов Вуксановић, по националности Србин. Живео је у Нишу и као машиновођа редовно посећивао Софију (једном у два месеца). Према подацима бугарске полиције, Вуксановић је „одржавао контакте са совјетским војним аташеом у Софији. Поред илегалних састанака, посећивао је и совјетску амбасаду, одакле је излазио совјетским дипломатским возилима како би избегао присмотру. Добијао је и војне задатке”. Светолик се у Софији састао са аташеом за штампу амбасаде СССР-а В. П. Григоријевом, те водио кореспонденцију и са војним аташеом СССР-а, пуковником А. И. Бенедиктовом. Ухапшен је 27. 4. 1940. године по изласку из совјетске амбасаде и, након са слушања у полицији, депортиран у Југославију. У августу 1941. године Централа у Москви је наложила да се са њим успостави контакт у Југославији ради организовања аката саботаже и диверзија.⁶

Влајко Беговић (Јан, Ригер, Боти), по националности Србин. Био је члан комунистичких партија трију земаља. Студирао је на Вишој техничкој школи у Прагу, (1926–1932). Учествовао је у студентском комунистичком покрету и био члан „Југословенске групе за помоћ” (под другим називом „помоћна група”) при Централном комитету Комунистичке партије Чехословачке. Обављао је партијске (Комунистичка партија Југославије, 1927–1933. године) и обавештајне задатке (по налогу Обавештајне управе Штаба Радничко-сељачке Црвене армије, 1929–1933) у Чехословачкој и Југославији (углавном у Босни), где је путовао ради грађевинских радова. Његово друго путовање (децембар 1932 – фебруар 1933. године) завршило се неуспешним партијским радом у Загребу и Сарајеву. Био је приморан да побегне на Косово, затим у Албанију, где је био под истрагом два месе-

⁵ Михаил А. Алексеев, Александр И. Колпакиди, Валерий Я. Кочик, *Энциклопедия военной разведки. 1918-1945 гг.* (Москва: Кучково поле; Ассоциация "Военная книга", 2012), 209-210.

⁶ Исто, 207.

ца. Депортован је у Италију, а затим се преселио у Беч (фебруар – октобар 1933). У Југославији је осуђен у одсуству на 12 година тешког рада (1933). Преселивши се у Париз (октобар 1933 – фебруар 1935), учествовао је у партијским активностима, обављао послове „посебне природе по полицијским и војним задацима”. Борио се у Шпанији и учествовао у Покрету отпора у Француској. Обављао је одговорне функције у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. Одликован југословенским и страним орденима и медаљама.

Драгутин Чолић. По завршетку музичке школе у Београду одлази на студије у Праг, где постаје службеник тајног центра совјетске војне обавештајне службе (1930–1932), који је водио И. Крекманов. По завршетку Државног конзерваторијума у Прагу (1932), вратио се у Србију, где је наставио сарадњу са совјетским војним обавештајцима (1932–1941). У Југославији је осуђен у одсуству на 12 година тешког рада (1933). Преселивши се у Париз (октобар 1933 – фебруар 1935), учествовао је у партијским активностима, обављао послове „посебне природе по полицијским и војним задацима”. Борио се у Шпанији и учествовао у Покрету отпора у Француској. Био је на одговорним функцијама у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. Одликован је југословенским и страним орденима и медаљама. Прве информације које је проследио односиле су се на рад фабрике авионских мотора у Новом Саду. Био је познати југословенски композитор и музички критичар, као и члан Савеза композитора Југославије.⁷

Александар Иванович Бенедиктов – совјетски војни аташе у Бугарској (март 1937 – фебруар 1940) такође је радио у Југославији у којој је и добијао информације. Претходно је био на располагању Обавештајној управи Штаба Радничко-сељачке Црвене армије од јула 1928, затим секретар и помоћник војног аташеа у Персији (септембар 1928 – фебруар 1933). Начелник Обавештајне управе Штаба Радничко-сељачке Црвене армије био је од фебруара 1933. до јануара 1934. године, а затим војни аташе при амбасадама СССР-а у Авганистану (јануар 1934 – март 1937) и у Бугарској (март 1937 – фебруар 1940). Затим је враћен у Обавештајну управу Штаба Радничко-сељачке Црвене армије. На располагању Обавештајној управи Генералштаба Црвене армије био је од фебруара до октобра 1940. године, а затим је ангажован као виши предавач за Румунију и Балкан у Вишој специјалној (обавештајној) школи Генералштаба Црвене армије (октобар 1940 – октобар 1941). Учесник је Великог отаџбинског рата. Био је заменик начелника и вршилац дужности начелни-

⁷ Исто, 831.

ка катедре обавештајне службе (октобар 1943 – јануар 1947) Више специјалне (обавештајне) школе Црвене армије и заменик начелника катедре за агентурни рад виших академских курсева за обавештајне офицере (фебруар – април 1950. године). „Од 1928. до данас (14 година) ради у обавештајној служби, од чега 12 година на практичном специјалном раду. ... Вешто и компетентно, на високом теоријском нивоу, предаје студентима о посебним питањима везаним за обавештајну службу, активно учествује и организује научно-истраживачки рад. Лично је написао књигу 'Бугарска и њене оружане снаге', која се као уџбеник користи у школи. Изradio је и низ предавања о специјалном раду "(Из Указа о одликовању, 17. 10. 1943. године). Пензионисан је у мају 1950. године.⁸

Легалан обавештајни рад у Београду

Југославија је заузимала важно место у плановима совјетске обавештајне службе у предратном периоду, будући да је имала значајну улогу у политичком животу балканског региона. Након успостављања дипломатских односа између две земље, јуна 1940. године, дошло је до размене дипломатских мисија. У августу 1940. године, на челу војног изасланства, као војни аташе при амбасади СССР-а у Београду, налазио се генерал-мајор Александар Георгијевич Самохин („Софокле“) који је после службе у трупи прошао специјалну обуку у Москви. Његов заменик у војном изасланству био је Виктор Захарович Лебедев („Блок“), који је званично обављао дужност саветника. Лебедев је раније био приправник у Одељењу за Блиски исток Народног комесаријата спољних послова СССР-а. За помоћника војног аташеа постављен је пуковник Михаил Степанович Маслов, који је раније руководио одељењем за везу и општим одељењем у Обавештајној управи. Као помоћник морнаричког аташеа постављен је Дмитриј Титович Ларичев (децембар 1940 – јун 1941), који је завршио Морнаричко војно училиште „М. В. Фрунзе“ (1930–1934) и ронилачку обуку у Центру „С. М. Киров“ (1935–1936), након чега је започео каријеру у обавештајној служби. Још неколико запослених у амбасади и трговинским мисијама радило је за војно изасланство. Николај Иванович Волженков (1940–1941), дипломац Централне школе за обуку начелника штабова Обавештајне управе Радничко-сељачке Црвене армије (1938–1939), Јевгениј Петрович Јесипенко (1940–1941), службеник Обавештајне управе од

⁸ Исто, 105 - 116.

1934. године, капетан Андреј Андрејевич Васиљев, који је раније радио у Естонији, постао је секретар војног аташеа. Будући херој Совјетског Савеза Петар Михајлович Коваленко, који је завршио школу за официре аутомобилских и оклопних јединица (1939), био је возач војног аташеа и сарадник службе.

Сарадници војног аташеа били су (1940–1941) и Иван Васиљевич Чумак и Григори Самсонович Харитоњенков (Харитонов у амбасади). Иван Васиљевич је раније радио као виши инжењер у другом одељењу Научно-техничког одељења Управе АБХО Црвене армије, а касније се истакао као „храбар и проактиван старешина-обавештајац” на фронтовима Великог отаџбинског рата. После рата је наставио да служи у Главној обавештајној управи. Григори Самсонович се борио у Шпанији у саставу 14. (партизанског) корпуса. „За добро извршење задатака на специјалној мисији” предложен је за доделу Ордена Црвене заставе. Служио је у специјалним снагама, предавао у Централној школи за обуку начелника штабова при Обавештајној управи Радничко-сељачке Црвене армије, борио се током Совјетско-финског рата и Другог светског рата.

„Софоклов” агент био је и син југословенског генерала, новинар, један од уредника југословенског листа „Време”, Миша Брашић („Џин”), који је радио за совјетску обавештајну службу од 1932. до 1941. године, када га је ухапсио Гестапо. До успостављања дипломатских односа са СССР-ом, јуна 1940. године, одржавао је везу са Москвом преко Софије. Тада је, поред А. Г. Самокхина, био повезан и са помоћником војног изасланика, пуковником М. С. Масловом и дописником ТАСС-а В. П. Григоријевом. Од њих је, у априлу 1941. године, Брашић добио радио-станицу, као и шифре и распоред јављања. Централи је слао војне и политичке информације.

Са службом на терену сарађивао је и Владислав Рибникар, директор листа „Политика”. У његовој вили одржаване су седнице Политбироа Централног комитета Комунистичке партије Југославије. Поред тога, југословенски аутор Обрен Ђорђевић је, у својој књизи *Лексикон безбедности*, написао да је „совјетска обавештајна служба почела да ствара своје агенте у редовима беле емиграције у Југославији после јуна 1940. године, када је отворена совјетска амбасада у Београду”.

„Порука 'Софокла' из Београда од 27.01.1941 начелнику Обавештајне управе Генералштаба Црвене армије

Број 714: Добио сам информацију о повлачењу четири немачке дивизије из Румуније пре шест дана, информација није потврђена, чак напротив, недавно су у Румунију стигле још две дивизије. Сада има свега 14 дивизија.

Број 726: У пословним и дипломатским круговима верује се да је на састанку сумиран тренутни резултат рата и изнет план заједничких дејстава, који предвиђа помоћ Италије на Медитерану и завршетак преуређења Европе без претензија Италије на балкански сектор. Сви овде тврдоглаво верују да је без Балкана немислив даљи успешан развој рата према немачким плановима, па зато Балкан постаје одлучујући центар политичких збивања, тим пре што тиме почиње директно сукобљавање интереса Немачке и СССР-а. У том светлу, интересантну чињеницу ми је предочио комшија (представник обавештајне службе) да је почетком јануара, на затвореном састанку у амбасади, немачки посланик у Југославији Херинг (Херен – прим. прев) изјавио: 'За Немачку, Балкан је одлучујућа карика, он мора бити укључени у нови европски поредак, али СССР се неће сложити са тим па је зато рат са њим неизбежан'".

„Порука 'Софокла' из Београда од 14.02.1941 начелнику Обавештајне управе Генералштаба Црвене армије

Према подацима југословенског генералштаба, Немачка сада располаже са 250 дивизија, од којих: у Источној Пруској 15, у Генералном гувернману 70 (Пољска – прим. прев), у протекторату 14 (Чешка – прим. прев), у Румунији 20, у Словачкој 6, у Мађарској 2, или све укупно 127 дивизија у источном сектору. При томе је у Генералном гувернману видљива велика концентрација трупа: Варшавско-Лублинска група са 16 дивизија, Тарновска са 18, Краковска (Бласковица) са 14 и Лођ-Познањска група са 22 дивизије. У Румунији су трупе груписане: у Молдавији 5, Добруџи, Банату и Трансилванији 3 и Влашкој 8 дивизија. Преостали делови немачке војске су груписани: у скандинавским земљама 5, на енглеском фронту (обала Ламанша) 50, окупационе трупе (минхенска група) 11, у Италији 5, и општој резерви – Централна Немачка 24 дивизије. Словачка војска има 5 дивизија са око 100.000 људи, мађарска 18 дивизија са око 300.000 и румунска 28 дивизија са око 500.000 људи. У Бугарској нема немачких јединица, осим око 5.000 инструктора. Састав дивизија на источном сектору је непознат. Сматра се да Немци располажу са укупно 30 моторизованих и 15 оклопних, док су остало пешадијске дивизије. У Румунији су забележене 3 оклопне, 4 моторизоване и 13 пешадијских дивизија. Нумерација дивизија и локације виших штабова су непознати".

„Порука Софокла из Београда од 9. марта 1941. године Начелнику Обавештајне управе Генералштаба Црвене армије

Рибникар је пренео информацију која је дошла од министра Двора:
1. Немачки генералштаб је одустао од инвазије на Британска острва. Као непосредни задатак томе је претпостављено заузимање Украјине и Бакуа, које би требало да се изврши у априлу-мају ове године. За то се сада припремају Мађарска, Румунија и Бугарска.

2. Берлин преко Мађарске врши појачан транспорт трупа у Румунију. Важни је известио да од 7. марта, заправо, власт у Југославији припада Генералштабу, и да без њега Министарски савет ништа не ради.

„Порука Софокла из Београда од 4. априла 1941. године начелнику Обавештајне управе Генералштаба Црвене армије

Блок је данас разговарао са Смиљанићем. Овај је изразио велику забринутост, изневши следеће податке:

1. Немци пребацују трупе у Финску.

2. Према речима војног аташеа Југославије у Берлину, Немци пребацују 10 пешадијских и 3 оклопне дивизије из Аустрије у Мађарску у рејон Печуј-Сегедин, такође извештава да се Немци спремају да нападну СССР у мају, полазна тачка за то ће бити захтев да се СССР придружи тројном пакту и пружи економску помоћ.

3. Немци против СССР-а концентришу три групе армија: Кенигсбершку групу – генерала Рундштета, Краковску – генерала Бласковица или Листа и Варшавску – генерала Бека.

4. Румунски монитори на Дунаву имају немачке посаде.

5. У Прагу Немци производе велики број трактора намењених за Украјину”.⁹

„Софокле” је слао извештаје у Москву до априла 1941. године, односно док Немци нису заузели Београд. Његова даља судбина била је врло тешка. По повратку из Југославије, генерал Самохин је радио у Обавештајној управи Главног штаба Радничко-сељачке Црвене армије, на челу 2. управе Главне обавештајне управе Црвене армије. Априла 1942. године постављен је за команданта 48. армије, али су га грешком пилота заробили Немаци. У заробљеништву је остао до краја рата. Припадници СМЕРШ-а довели су га у Москву, 26. маја 1945. године, заједно са другим генералима који су били у немачком заробљеништву. Држали су га у Унутрашњем затвору на Лубјанки, те у затворима Лефортово и Сухановскаја. На 25 година затвора осуђен је 25. марта 1952 године. Пресуда је укинута 28. јула 1953. године, након Стаљинове смрти, али је Самохин умро две године касније.¹⁰

⁹ Сост. Леонид Е. Решин и др.; Под ред. Виктора П. Наумова; Вступ. ст. акад. Александра Н. Яковлева, *1941 год. В 2-х книгах* (Москва: Международный фонд "Демократия", 1998), Т.1, 572, 650, 736; Т.2, 24, 25, 658.

¹⁰ *Комкоры: Военный биографический словарь* (Москва: Жуковский, Кучково поле, 2006), 406-498; Виктор В. Бочкарев, *60 лет в ГРУ* (Москва. Яуза, Эксмо, 2003), 55-56; Сост. А. Н. Артизанов, Ю. В. Сигачев, В. Г. Хлопов, И. Н. Шевчук, *Реабилитация: Как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы, март 1953 — февраль 1956.* (Москва: Международный Фонд "Демократия", 2000), 59; "Некролог". *Красная звезда*, 27 июля 1955, 4.

У Београдском центру војне обавештајне службе радио је и капетан Василиј Петровић Григоријев, који је завршио Комунистички институт за новинарство у Лењинграду (септембар 1936 – септембар 1938) и Централну школу за обуку начелника штабова при Обавештајној управи Црвене армије (септембар 1938 – јун 1939). Говорио је бугарски и немачки језик. У војној обавештајној служби био је од септембра 1938. године. Пре пута у Југославију, радио је као аташе за штампу амбасаде СССР-а у Бугарској (септембар 1939 – јун 1940). „Добро се носио са задатим послом. Обавештајни рад сматра својом главном професијом и воли га” (Ф. А. Феденко, 13. 8.1940). Стигао је у Београд где је радио као дописник ТАСС-а (октобар 1940 – јун 1941) и био повезан, посебно, са Мишом Брашићем. Током Великог отаџбинског рата наставио је да ради у Главној обавештајној управи Црвене армије.

За совјетску војну обавештајну службу радио је и Јосип Копинич („Валдес”, „Вокшин”, „Глумчев”, „Н. Н”, „Антун Кадић”), истовремено агент Коминтерне. Завршио је специјалну техничку школу у Југословенској војсци (1928–1931), похађао курс за подморничаре и служио као техничар наредник у Југословенској морнарици (1931–1934). „Разлог доласка у СССР (24. 8. 1934) био је изум војне природе у корист СССР-а”. Дипломирао је у Москви на Комунистичком универзитету националних мањина Запада „Јулијан Мархлевски”, где је изучавао „војну тактику и партизанске акције и тактику уличних борби”. У Москви је упознао Јосипа Броза Тита. Извршни комитет Комунистичке интернационале упутио га је у Шпанију (септембар – октобар 1936) Тамо се борио на копну и мору, као и у партизанском одреду (октобар 1936 — јул 1938). Након тога враћа се у Москву, где наставља да ради за Извршни комитет Комунистичке интернационале. У Југославији се појавио тек фебруара 1940. године. Извршни комитет Коминтерне га је послао у Загреб као шефа Коминтерниног радио-комуникацијског центра за везу са Комунистичком партијом Југославије и још седам комунистичких партија европских земаља. Копиничу је у раду помагала супруга Стела Копинич („Ружа”), као и адвокат Владимир Велебит. Стабилна 24-часовна веза са Москвом успостављена је већ у јуну 1940. године. У центру везе радили су и шифрер Павле Савић и радио-оператер В. Драгићевић. Почетком 1942. године Копинич је помогао и организовање рада радио-станице Врховног штаба Народноослободилачке војске, уз помоћ које је Тито, од 9. фебруара 1942. године, одржавао директну везу са Москвом. Радио-комуникацијски центар Коминтерне постојао је до 1944. године, а током Другог светског рата преко њега је у СССР послато око 6.000 телеграма.

После рата, Копинич је радио у Турској као трговачки аташе, истовремено обављајући обавештајне функције, укључујући, како је тврдио, и оне у корист СССР-а. Почетком 1949. године вратио се у Југославију, радио у министарствима спољне трговине и саобраћаја, затим био генерални директор једног бродоградилишта и других предузећа. Пензионисан је 1971. године.¹¹

Морнаричка обавештајна служба у ратним годинама

Обавештајни центар Обавештајне управе Главног штаба Морнарице отворен је у Југославији тек у фебруару 1941. године. Центром је руководио помоћник поморског аташеа капетан корвете Дмитриј Титович Ларичев („Григо“) (28. 5. 1913, село Крутије Верхи, сада Пшемислски округ Калушке области – 2. 6. 1986. године Москва). По националности Рус. У морнарици је био од 1930. године. Завршио је две године Украјинске војноприпремне школе „М. В. Фрунзе“ у граду Полтава (8.1928 – 9.1930), Морнаричко војно училиште „М. В. Фрунзе“ (9.1930 – 6.1934) и Курс за командире у Центру за обуку подморничара „С. М. Киров“ (11.1935 – 8.1936). У морнаричку обавештајну службу премештен је са места команданта 22. дивизиона 26. подморничке бригаде. После опозива из Југославије, до новембра 1942. године служио је у подморничким јединицама на Црном мору. Затим је био на располагању Обавештајној управи Главног штаба Ратне морнарице (11.1942 – 2.1943), па помоћник поморског аташеа у амбасади СССР-а у Турској (2.1943 – 12.1946). По повратку из Турске био је на располагању Главној обавештајној управи Генералштаба ОС (12.1946 – 7.1947), а затим је постављен за морнаричког аташеа у амбасади СССР-а у Шведској (7.1947 – 1.1951). Касније се налазио на положајима начелника инспекције за обуку (1.1951 – 3.1952) и заменика начелника првог (3 – 7.1952) и другог (7.1952 – 5.1953) одељења Друге главне управе Штаба Ратне морнарице. Затим је био начелник обавештајне службе – заменик начелника штаба 4. поморске флоте за обавештајне послове (5.1953 – 12.1954) и Црноморске флоте (11.1955 – 10.1958) и морнарички аташе у амбасади СССР-а у Великој Британији (10.1958 – 3.1959). По повратку је стављен на располагање Главном штабу Ратне морнарице (3 – 5.1959), па Другом одељењу Главног штаба Ратне морнарице (5.1959 – 8.1963) са стал-

¹¹ Российский государственный архив социально-политической истории (даље: РГАСПИ). Ф.17. Оп. 98. Д. 12678. Л. 1-15; Ф.495. Оп. 277. Д. 1884. Л. 2-20; Јосип Броз Тито, *Собрани дела* (Скопје: Комунист, 1979-1982), Т.7, 266; Т.9, 327, 362. Т.12, 298, 395-396.; Борис Камов, "Тайный советник", *Совершенно секретно*, 1 марта 2002.

ним дежурством у Одеси и оперативном потчињеношћу начелнику обавештајне службе штаба Црноморске флоте. Потом је служио као виши официр Главне обавештајне управе Генералштаба Оружаних снага (8.1963 – 12.1964) и био на располагању начелнику обавештајне службе Ратне морнарице (12.1964 – 4.1968) да би, од априла 1968. године, био преведен у пензију и резерву. Одликован је Орденом Лењина (1956), са два ордена Црвене заставе (1946, 1951), Орденом Отаџбинског рата I степена (1985), Црвене звезде (1944) и са више медаља.

Београдски центар Морнаричке обавештајне службе добио је налог из Централе да створи агентурну мрежу у Југославији и врши обавештајни рад методама личног посматрања и информисања, те проучавањем локалне периодичне штампе и специјалне литературе. Морнарички обавештајни центар требало је да проучава војно-привредне објекте Београда и лучких градова, али је већ у јуну 1941. престао са радом, а његово особље вратило се у домовину.

Упркос кратком боравку у Југославији, Ларичев је успео да добије информације о пребацивању немачких трупа у Румунију подморница у Црно море (шест у Констанцу и четири у бугарске луке). Такође, пренео је информације о спровођењу мобилизационих мера у Југославији.

Већ 31. маја 1941. године обавештајни центар Обавештајне управе Главног штаба Ратне морнарице у Берлину добио је наређење да прати Југославију и Грчку (тамошњи поморски аташе капетан корвете Е. Н. Брјуханов), пошто су центри у овим земљама престали да постоје.

Године 1944. међу главним задацима Обавештајне управе Главног штаба Ратне морнарице било је и стварање обавештајног центра са радио-станицом у Југославији у оквиру совјетског војног изасланства. Такође, ту су легализована и два агента из редова ратних заробљеника.

Балкански центар обавештајне службе

Руководилац Балканског центра совјетске војне обавештајне службе у Југославији, смештеног у Загребу, у периоду од 1940. до 1942. године био је Иван Сребрењак („Петар Петровић Антонов“, „Иво Мутић“, „Доктор“, „Иванчић“ итд.). Био је синдикални, омладински и партијски активиста. У Југославији је хапшен пет пута и у затвору провео укупно четири месеца. Партијску активност је наставио и у егзилу у Француској (1928–1930). Очигледно је да је и тада био повезан са совјетском војном обавештајном службом. Наиме, С. П. Уритски га је назвао „наш стари сарадник“ (9. 7.1936). Период

од 1930. до 1936. године провео је у Москви где је студирао на Комунистичком универзитету националних мањина Запада, са паузом од три године (1932–1935), када је био на „специјалном раду” у Народном комесаријату унутрашњих послова СССР-а.

Извршавао је задатке совјетске војне обавештајне службе у Француској и Шпанији (1936–1940). Одликован је Орденом Црвене заставе (1937). Од 1940. до 1942. године деловао је у Југославији. – Сребрењак је уз помоћ радио-станице, под шифром „Голуб”, и курира одржавао везу са Централом, са Бугарском и Италијом. У почетку је био у добрим односима са Титом, који је својим људима рекао да треба да му помогну. Тако се у његовој групи нашао и високи партијски руководиоца Комунистичке партије Југославије Иван Крајачић – Стево, будући народни херој Југославије. Односи су се, међутим, значајно изменили када је „Валтер” (коминтерновски псеудоним Тита) хтео да потчини њему познате совјетске обавештајце – Југословене који су деловали у земљи.

Сребрењак је писао Централи (1941): „ТИТОВ однос према нашем раду карактерише га као особу која не разуме разноликост облика наше борбе, а то је лоше за једног руководиоца”. Због тога се заменик начелника Обавештајне управе Генералштаба Црвене армије А. П. Панфилов обратио руководству Извршног комитета Комунистичке интернационале: „Тражим ВАШЕ директиве за Југославију да тамошње руководство промени однос према Сребрењаку, који обавља за нас изузетно важне и одговорне послове” (2. 8. 1941). Годину дана касније (26. 2. 1942), Ивана Сребрењака ухапсиле су усташе по пријави издајника С. Ђукића, али упркос мучењу није ни кога издао. Стрељан је 21. 5. 1942. године.¹²

Са Антоновом је на Комунистичком универзитету националних мањина Запада студирала и његова супруга Франка Клинец, која је затим радила у Народном комесаријату унутрашњих послова и извршавала задатке совјетске војне обавештајне службе. На службу у Обавештајној управи Радничко-сељачке Црвене армије распоређена је на захтев С. П. Уритског, који је забележио: „Друга Антонова шаљемо на дуго службено путовање и из много разлога мора да оде у иностранство са супругом. Она ће такође бити од користи за наш рад тамо.” (7. 9. 1936). Као и Ивана, и Франку су ухапсиле усташе, па је била под истрагом (фебруар – јун 1942). По изласку из затвора партијским везама је пребачена на ослобођену територију. После рата била је подвргнута репресији у Југославији. Умрла је у затвору (1948).

¹² Наталија В. Васильева, Виктор А. Гаврилов, *Балканский тупик? (Исторические судьбы Югославии в XX веке)* (Москва: Гей итэрум, 2000), 135.

После хапшења Сребрењака, његови људи су се „потчинили” за-гребачком обавештајном центру Народноослободилачке војске Југославије, на чијем је челу био југословенски комуниста, учесник Шпанског грађанског рата Иван Крајачић („Стево”, „Директор”), касније народни херој Југославије. Себе је називао совјетским представником, у чему се делимично такмичио са Копиничем. Међутим, везе које је Сребрењак имао у Бугарској и Италији нису му предате. Током последње две ратне године Крајачић је, поред обављања многих партијских дужности, командовао и партизанском Другом (загребачком) оперативном зоном. После рата био је министар унутрашњих послова НР Хрватске и до 1967. године председник Сабора (народне скупштине) Социјалистичке Републике Хрватске.

„Стефан” је био наследник Сребрењака и, по свему судећи, војни обавештајац. Средиште његове организације такође је било у Загребу. Слао је веома драгоцене информације из Југославије, али и из Италије, Немачке и Француске.¹³

Обавештајна група Мустафе Голубића у Београду

За Мустафу Голубића („Исмет”, „Кларић”, „Костић”, „Феликс”, „Бреговић”, „Дубровић”, „Ненадовић” итд.) везују се многи митови, и приче о његовој делатности, која се, према неким истраживачима, протезала на скоро цео свет. По њиховом мишљењу, Мустафа је учествовао у готово свим совјетским обавештајним операцијама у Европи. Новинари су му чак доделили титулу генерала НКВД-а (иако су се генерали у НКВД-у појавили тек 1945. године). Осим тога, говорило се да је био херој Совјетског Савеза и лични Стаљинов пријатељ.

Голубић је у младости био младобосанац, члан „омладинске револуционарне организације Млада Босна” (1908–1914) и као „коми-та” (партизан) борио се са Турцима у Македонији (1912–1913). Студирао је у Швајцарској, у Женеви, где је био у контакту са вођом Младобосанаца Владимиром Гађиновићем (1913–1914). Учествовао је у припреми атентата на аустријског надвојводу Франца Фердинанда, и био један од неколико младића који су са бомбом у џепу чекали да надвојвода прође улицама Сарајева (1914). Борио се као комита у Србији против Аустријанаца (1914–1916). По налогу шефа српске тајне организације „Уједињење или смрт” пуковника Драгутина Димитријевића („Апис”) преговарао је у Лозани са Владимиром Гађиновићем „о припреми атентата на краља Грчке, краља Ру-

¹³ Федор И. Фирсов, *Секретные коды истории Коминтерна, 1919–1943*. (Москва: Аиро – XXI, Крафт +, 2007), 440-444.

муније и Вилхелма II”, али је Гађиновић одбио да учествује у томе (1916). По повратку у Солун, Мустафа је ухапшен „као последица издаје провокатора Цигановића”, и провео у затворима у Француској (Париз, Лион, Марсељ, Тулон), Грчкој (Солун), Африци (Бизерта) и на острву Крф (Грчка) укупно око две године (1916–1918). Говорио је француски и немачки.

Мустафа Голубић је студирао на Париском универзитету и радио као припадник обезбеђења у једној француској школи (1918–1919). Дошавши у Југославију скоро све време био је у притвору или под надзором полиције (српске и француске). Затим је поново студирао у Паризу (1919–1921), одакле је протеран и отишао у Аустрију. Живео је и радио у Бечу (1921–1928), где је био члан и секретар Југословенске емигрантске партијске групе. Учествовао је „у конспиративном раду” (шеф му је био „доктор Черски” – представник иностраног одељења ОГПУ – Уједињене државне политичке управе при Савету народних комесара СССР-а) Е. С. Голденштајн. Преселивши се у Берлин (1928–1930) повезао се са совјетском војном обавештајном службом (његов шеф „Лудвиг” био је представник Обавештајне управе Штаба радничко-сељачке Црвене армије И. С. Порецки – Рејс) и много је објављивао у револуционарним публикацијама под псеудонимима. По завршетку четворомесечног курса Извршног комитета Комунистичке интернационале у Москви, упућен је на конспиративни рад за Коминтерну. Обављао је дужност инструктора за специјалне војне задатке и „путовао у Француску, Немачку, Грчку” и друге земље (1930–1933). Затим је упућен на специјални рад у Москви (очигледно по линији војне обавештајне службе). Путовао је више пута у иностранство (1931–1941), могуће у Француску и САД. Непосредно пре његовог одласка из СССР-а у Југославију, Копинич је послао дојаву против њега, у којој је обавестио да је Мустафа био пријатељ „Краља” (сарадника Иностраног одељења ОГПУ – НКВД, који се нашао на удару репресије 1938. године, стрељан 1939. и рехабилитован 1959. године). Судећи по документима, Голубић до почетка 1941. године није имао никакав чин (нити војни нити чин НКВД-а).

О раду Мустафе Голубића у Југославији (март 1940 – јун 1941) мало се зна. Према југословенским публикацијама, чланови групе били су његови стари познаници и сарадници. Партија му је доделила неколико људи као испомоћ. Међу онима који су са њим радили наводе се Мате Видаковић, Чедо Крушевац, Радивоје Увалић, Војислав Вучковић, Лазар Симић и други. Голубићева организација имала је и своју радио-станицу. Приписује му се активно учешће, па и организовање државног удара у Југославији, који је резултирао доласком владе

генерала Душана Симовића на власт, у марту 1941. године, која је успоставила боље односе са СССР-ом. Сматра се и одговорним за експлозију у Смедеревској тврђави, 5. јуна 1941. године, у којој су немачке трупе складиштиле муницију. Том приликом страдало је око 2.500 људи, а рањено више од 5.000. Гестапо га је ухапсио 7. јуна 1941. године у Београду. Стрељан је 26. јуна, после тронедељног мучења.¹⁴

Непознати јунаци тајног рата

Матија (Мате) Видаковић („Роман”), шеф илегалне обавештајно-диверзантске групе „Роман” (1940–1941), радио је под именом Митар Добановић. Када је, 4. 7. 1941. године, склапао експлозивну нараву, она је експлодирала и откинула му обе руке. Ухапсио га је Гестапо и стрељао у околини Обреновца. Видаковић је био члан Комунистичке партије Југославије од 1932. године и активан партијски радник. Студирао је на Комунистичком универзитету националних мањина Запада „И. Маркхлевски” у Москви (1935–1936). Школовање је напустио због гашења универзитета. Након тога, учествовао је у Шпанском грађанском рату (1936–1938), имао чин поручника и прошао обуку за обавештајни рад у СССР-у (1939–1940).

Његов рад је наставио Милош (Миша) Брашић. Након хапшења пуштен је из затвора у Краљеву (1941) на интервенцију епископа Српске православне цркве Николаја Велимировића. Из Београда је прешао у Врњачку Бању, одакле је (преко Тита) био повезан са Москвом, и ту изградио нову обавештајну мрежу. Његова радио-станица „Павлодар” је, после више мењања локације и неуспешних покушаја да ступи у контакт са Москвом, успоставила везу са Централом, 9. фебруара 1942. године. Брашић је био повезан и са тајним службама Народноослободилачке војске Југославије, где је његов рад оцењен као „добар”. Тако је, на пример, српски политичар и народни херој Југославије Слободан Пенезић тврдио да је Брашићев допринос Народноослободилачкој борби био приближно једнак доприносу једне партизанске дивизије. Делатност „Џина” је позитивно оцењена и у Москви, где је позван на реферисање, новембра 1944. године. Крајем 1948. године ухапсила га је Служба државне безбедности Југославије. Био је под истрагом (1948–1950) и, без суђења, под оптужбом да је „клеветао партију и власт” земље, послат је у логор на Голи оток где је провео пет година (1950–1955). Умро је 80-их година.

¹⁴ РГАСПИ. Ф.495. Оп.277. Д.1804. Л.1-47.; Игорь Бухаркин, «Черная рука» в Кремле, *Огонек*, №20, 21. мај 2006.

У Србији је постојала још једна обавештајна агентурна група. У извештају Централе, 15. јануара 1942, заменик начелника Обавештајне управе И. А. Бољшаков је навео: „Управа има организацију у Србији са великим информационим могућностима. Главни центри су јој у Београду и Чачку. Комуникација са њом је прекинута у октобру 1941. године. Да би се обновила организација и успоставила веза са њеним вођама, потребно је да пошаљете особу од поверења, којој се могу саопштити јавке и адресе...”¹⁵

Група „Ана”. У својој књизи „Тајни кодови историје Коминтерне, 1919–1943” (стр. 444) Ф. И. Фирсов наводи војну обавештајну групу која је деловала у Словенији у пролеће 1943. године, на чијем је челу била „Ана”. Можда је то била Нана Шиловић (у СССР-у Марија Николајевна Павлич, по свом првом мужу Отокару Кершованију). Иако преко ГРУ (обавештајно-безбедносна агенција), радила је у земљи од септембра 1943. до августа 1945. године у штабу Јосипа Броз Тита и у партизанским јединицама Народноослободилачке војске Југославије. Нана је завршила Међународну Лењинову школу у Москви. Била је упосленик Обавештајне управе Радничко-сељачке Црвене армије – Главне обавештајне управе Црвене армије од 1936. до 1945. године. Њен рад је окарактерисан позитивно (1945). Према Фирсову, имала је везе у Италији и Аустрији, и одатле добијала информације. У Москви је поново стављена на располагање Главној обавештајној управи Генералштаба Црвене армије (август 1945 – јануар 1946), где је прошла проверу (12. 12. 1945).

Петко Аврамов Гачев, по националности Бугарин. Био је совјетски војни обавештајац у Бугарској (1940–1942), један од оснивача обавештајне ћелије у Варни (Група „Пан”), која је припадала обавештајној организацији на чијем је челу био С. И. Богданов. До своје смрти (почетком 1942), поред рада у Варнском округу, био је задужен за комуникацију са Скопљем. Групу „Пан” открила је бугарска полиција септембра 1942. године.

Партизански обавештајни рад у Југославији

У периоду од 1943. до 1944. године, у Централу је стизала велика количина информација од обавештајних служби Народноослободилачке војске Југославије и партизанских одреда. Мада, активнији обавештајни рад започет је још у другој половини 1941. године. Према југословенским подацима, прве (још скромне) обавештајне

¹⁵ Н. Василјева, В. Гаврилов, *Балкански тупик*, 136.

информације стигле су у Москву 6. јула 1941. године. Упоредо с тим, одвијала се обука кадрова Народноослободилачке војске Југославије за обавештајни рад, како у самој Југославији, тако и у СССР-у. Кроз обуку је прошло на десетине, а можда и на стотине њених обавештајаца. У обавештајном раду и припреми кадрова за савезничку војску узео је учешћа персонал Главне обавештајне управе (ГРУ), укључујући и оне његове припаднике који су били део совјетске војне мисије на челу са Н. В. Корњејевом.

Југословенски писац Обрен Ђорђевић је у својој књизи „Лексикон безбедности“ навео да је друго (обавештајно) одељење Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије формирано 30. марта 1944. године од 2. (обавештајног) одсека истог штаба. Помоћ у његовом стварању (као консултанти) пружили су службеници совјетске војне обавештајне службе, пуковници Мељников и Орлов. Друго одељење штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије је, 4. 3. 1945 године, трансформисано у Друго (обавештајно) одељење Генералштаба Југословенске армије.

Совјетска војна мисија

Као резултат победа Црвене армије на совјетско-немачком фронту 1943. године, у Европи је почела нова етапа у развоју национално-ослободилачких покрета. Антифашистичка борба захватила је све окупирани земље, а највеће замахе достигла је у Југославији. У земљи су, уз подршку маса, створене нове демократске власти и Народноослободилачка војска Југославије, чије је бројно стање до тада већ достигло 300.000 људи. Југословенске патриоте нанеле су осетне ударце нацистичким окупаторима. Интензивне борбе вођене су у западној и средњој Босни, Црној Гори, Словенији, Македонији и Србији.

У Народноослободилачкој војсци Југославије појавиле су се велике војне формације прекаљене у борбама: корпуси, дивизије, бригаде и партизански одреди. То је већ била редовна модерна војска којом је командовао Врховни штаб.

Ради одржавања сталне везе, пружања помоћи и координације ратних дејстава са Народноослободилачком војском Југославије, Совјетска влада је, фебруара 1944. године, послала војну мисију у Југославију, на челу са генералом Николајем Васиљевичем Корњејевом. Више од половине особља совјетске војне мисије чинили су активни припадници обавештајне управе. Сви они су говорили стране језике и имали искуство у специјалном раду, како у мирнодопско, та-

ко и у ратно време. Међу онима који су стигли у Југославију били су и бивши начелници диверзантског одељења Обавештајне управе Николај Патрахалцев и Василиј Тројан, док је заменик Н. В. Корнејева, генерал-мајор Анатлиј Петрович Горшков, пре доласка у Југославију био у партизанском одреду у Брјанској области.

„Чланови совјетске војне мисије, на чијем је челу био генерал-мајор Николај Васиљевич Корњејев полетели су из Москве 17. јануара 1944. године. Корњејев је у Црвеној армији служио у штабовима и обавештајним органима, а два пута је био у специјалним мисијама у Кини. Официри мисије су током 1944 - 1945. године обављали одговорне задатке организовања везе између совјетске врховне команде и Врховног штаба Народноослободилачке војске Југославије и решавали задатке од интереса за Главну обавештајну управу”. За активности у Југославији Николај Васиљевич је одликован орденима Лењина (1945), Црвене заставе (1944), Суворова II степена (1944), као и југословенским Орденом Партизанске звезде I степена (1945).

Остали чланови мисије били су: представник совјетске војне мисије у Главном штабу Народноослободилачке војске Југославије у Словенији Николај Кирилович Патрахалцев, одликован Орденом Лењина (1944) и југословенским Орденом Партизанске звезде I степена (1945); његов помоћник Борис Николајевич Богомоллов (касније на самосталном раду у пограничном региону Словеније), одликован Орденом Црвене заставе (1944) и Орденом Црвене звезде (1944); начелник штаба Совјетске војне мисије Иља Григоријевич Старинов, одликован Орденом Лењина (1944) и са три ордена Црвене заставе (два 1944. и један 1945); виши помоћник шефа совјетске војне мисије и војни саветник – инструктор Обавештајног одељења Врховног штаба Народноослободилачке војске Југославије Алексеј Николајевич Мељников, одликован орденима Лењина (1945), Црвене заставе (1945), Отаџбинског рата I (1945) и II (1944) степена, Црвене звезде (1944); учесник у борбеним дејствима у Југославији Василиј Абрамович Тројан, одликован Орденом Отаџбинског рата I степена (1945) и Орденом Црвене звезде (1944); Иван Александрович Степанов, начелник 5. одељења Прве управе Главне обавештајне управе, постављен за вишег помоћника шефа војне мисије 1945. године (после рата радио као војни обавештајац у совјетској војној администрацији у Немачкој), одликован Орденом Црвене звезде (1945); војни саветник Василиј Климентјевич Стечишин, бивши вицеkonzул у Харбину, у Кини (1941–1944), а после рата командант совјетског сектора у Бечу (1945–1947), наставио је да служи у централном апарату Главне обавештајне управе Генералштаба Оружаних снага СССР-а; мајор Григориј Самсонович Харитоњенков; Филип Иванович Урванов, радиоопе-

ратер на радио-станици „Река”, одликован орденом Отаџбинског рата II степена (1945) и југословенским Орденом „Партизанска звезда”; помоћник начелника Совјетске војне мисије за радио-везу – Леонид Николајевич Долгов и други.

У документу из Централе о Леониду Николајевичу Долгову се каже: „Он је надгледао радио везе и практично их одржавао са Централом и широм Балкана (јануар 1944 – фебруар 1946), био консултант за радио-везе и пружао велику помоћ Југословенима. Као командант-радист био је добро обучен и носио се са задацима у свим условима. Био је укључен у специјалне операције и показао је врхунске квалитете у том послу. Зрела, озбиљна, промишљена и разборита особа.” Одликован је Орденом Црвене заставе и Орденом Отаџбинског рата II степена.

Петар Михајлович Коваљенко је од фебруара 1944. године био помоћник шефа совјетске војне мисије. Учествовао је у борбама у саставу 2. пролетерског корпуса Народноослободилачке војске Југославије, више пута је ишао у извиђање дубоко иза непријатељских линија и прикупио информације од изузетног значаја. Звање хероја Совјетског Савеза додељено му је 24. 8.1944. године „за исказану храброст и одважност у извршавању специјалних задатака надређених у борби против нацистичких окупатора на територији Југославије”. Одликован је Орденом Лењина (1944), Црвене звезде (1943) и југословенским Орденом Партизанске звезде I реда (1945).

Обавештајна група „Патрас”

Групом „Патрас” руководио је Николај Кирилович Патрахалцев („Патрас”). Налазио се прво у Дрварском крају, а касније у Чрномелју у Словенији. Званично је био помоћник начелника Војне мисије СССР-а у Југославији.

„Строго поверљиво” Из оперативне преписке: Порука од Патраса од 20. 03. 1944.

„Патрас извештава да је 17.03.1944. године стигао на одредиште. Лепо је примљен, сви очекују што хитнију помоћ у оружју. Простори за прихват су спремни. Нема струје за радио, треба нам агрегат и бензин. Због тога је обука радио-оператера немогућа. ”

Обавештајној групи „Патрас” додељени су следећи задаци:

„Користећи расположиве обавештајне податке добијене од Врховног штаба, ратних заробљеника и немачког становништва у северној Словенији, као и Југословена који су повезани са Немачком и Аустријом, вршити регрутовање, обуку и распоређивање агената: на територију Немачке у областима: Минхен-Аусберг-Нирнберг; Лај-

пциг-Дрезден-Берлин;Бреслау-Познањ-Гринберг, са циљем да се до краја 1944. године обезбеде три пункта опремљена радио-станицом (мештанин, радио оператер); на територију Аустрије у областима Беча, Граца, Линц-Салцбурга, тако да до августа 1944. године на овим просторима буду три пункта опремљена радио-станицом; до јула 1944. године изабрати и припремити два курира и три водича за Немачку и Аустрију; развити варијанту слања човека из Центра у Југославију у Швајцарску; систематски прикупљати информације о стању агентуре у Немачкој и Аустрији.

Дефиниција дипломатије као уметности могућег може се применити и на обавештајни рад. У изводу из извештаја о резултатима рада војне обавештајне службе о Југославији за 1944. годину наводи се:

„Током 1944. године главни део посла на јачању и ширењу агентурне мреже одвијао се преко оперативних група наших сарадника који су били у саставу Војне мисије СССР-а у Југославији, пре свега Патрас-а и Херкулес-а.”

О томе шта је тачно радио Патрехаљцев може се, на пример, сазнати из извештаја о стању агентурне мреже у Југославији:

„Сплитски центар (агент Судак) слабо ради, пружа информације од мале вредности. Има ограничене могућности. Нема информације изнад нивоа чете. Центар Загреб је лош у организационом смислу, људи се међусобно познају. Потребна је реорганизација”.

С друге стране, у извештају из 4. оперативне зоне се каже: „Хадсон је припремао Патраса. На вези су Бура и Патрас, обучава агенте за рад на радију”.

Обавештајац за рад у Аустрији (Каро) којег је врбовао Патрас, шаље се на место рада. За немачку обавештајну мрежу, агент Ерно - лично одабран од стране Патраса за рад у Немачкој; задржан због недостатка докумената.

Обавештајац Херберт за рад у Немачкој – налази се на обуци код Патраса.”

Било је, наравно, и извода другачијег садржаја.

Порука Централне „Патрасу” од 27. 11. 1944:

„Према нашим сазнањима, немачка команда концентрише возни парк и парне локомотиве у граду Удине за транспорт трупа. Хитно утврдити број транспортраних дивизија и правце транспорта.”

Порука „Патраса” од 17. 8. 1944. године:

„Од пре неки дан овде стиже људство за формирање италијанских бригада. Након формирања одлазе у Италију. Можемо ли да пошаљемо у ове бригаде као команданте, комесаре, лекаре, Италијане који су се борили са нама на фронту и који би одговарали овим положајима. Да ли сте заинтересовани за ову линију?”

Москва је одмах одговорила.

Порука Централе „Патрасу“ од 23.08.1944:

„Неформално сазнајте да ли се у бригаду могу примити официри-ратни заробљеници који су се у логорима показали као активни антифашисти. Већина њих је завршила специјалне антифашистичке школе у логорима.“

Испоставило се, ипак, да није све било баш тако једноставно. Људство бригада чинили су, углавном, радници из градова Трст и Тржич, као и сељаци из Фурланије. Међутим, Патрахалцев је одговорио да бивше италијанске официре нису хтели да примају и понуди своје решење за проблем слања обавештајних агената у италијанску војску.

Порука „Патраса“ од 25.08.1944:

„Могу да понудим другу опцију: да пошаљемо официре које предлагете у италијанске партизане. Одатле би прешли у италијанске бригаде.“

Тако је изгледао начин рада пуковника Патрахалцева на терену. Ипак, све те сложене обавештајне задатке није извршавао сам. Са њим су у Словенији, у групи „Патрас“, радили помоћник команданта Борис Богомоллов (Бур), радио-оператер Георгиј Лихо (Лам) и шифрер Петар Корњејенков (Пећа).

О Борису Богомоллову се мало зна, али се зато нешто више може рећи о Петру Корњејенкову. Пре рата студирао је две године на Историјском факултету Московског историјско-филозофског института. Године 1939. је позван у војску и служио у батаљону за везу у Краснодару. Затим је послат на курсеве за војне преводиоце. Године 1941. био је на служби у обавештајном одељењу штаба Закавказског војног округа, у Тбилисију. Следеће године је пребачен у штаб 45. армије у Јеревану, за начелника специјалних радио-веза.

Петар Корњејенков је био врло образован, говорио стране језике и био оспособљен за специјалне обавештајне радио-комуникације и послове шифровања. Као искусни стручњак, 1943. године одлази у Москву, у Централну ГРУ (руска војнообавештајна служба). Ту завршава више академске курсеве и, као шифрант, службено се шаље у Југославију под команду Николаја Патрахалцева. О томе како је радио сведоче документи који се чувају у специјалној архиви ГРУ: „Петар Корњејенков је све време обезбеђивао непрекидну шифровану преписку са Централом. Приликом извршавања оперативног задатка учествовао је у бици на Сави, где се храбро држао.“ Треба нагласити да је учешће шифраната у борбама била реткост. Наиме, као најважнији чувари тајних података морали су бити добро чувани. У иностранству, чак и у мирнодопским временима, шифрант се ретко

удаљава из амбасаде или штаба. Увек га притом неко прати и чува. Међутим, рат намеће сопствена правила, те је и Корњејенков морао да учествује у борбама. Током боравка у Југославији „обучио је неколико агената који су показали добар квалитет у изради докумената”. Одликован је највишим одликовањем СССР-а – Орденом Отаџбинског рата I степена.

Георгиј Лихо, радио-оператер у обавештајној групи „Патрас”, био је пореклом из Ташкента. Завршио је седам разреда школе, уписао Раднички факултет на Централноазијском железничком институту, а затим и прву годину истог универзитета. Међутим, убрзо је напустио институт, отишао у Лењинград и постао питомац војне школе за везисте. Јануара 1939. године завршио је војно училиште као један од најбољих питомаца, добио је чин потпоручника и постављен за командира чете у Главном центру радио-везе ГРУ. Затим је постао дежурни техничар у предајном центру. Године 1940. завршио је више курсева за усавршавање командног кадра Обавештајне управе, где се школовао за радио-оператера у војној обавештајној служби, изучавао радио-опрему за обавештајни рад на терену, а затим био послат у Кину као шеф радио-центра у Ланџоу, у покрајини Гансу. Радио-центар је радио даноноћно. Одржавао је везу са 15 лица, од којих је са неким имао и три или четири сесије дневно. Тамо је Георгиј Лихо дочекао и почетак рата. Пријавио се да иде на фронт, али је добио наређење да остане на свом месту. Тек у лето 1943. године вратио се из Кине, али је убрзо послат на нови задатак у Југославију. Група обавештајаца, у којој је био и Лихо, слетела је једрилицама, 22. фебруара 1944. године, у рејон Босанског Петровца. Обавештајци су ујутру кренули у Дрвар, где се налазио Врховни штаб Народноослободилачке војске Југославије. Даљи рад Георгија Лихоа одвијао се под руководством Николаја Патрахалцева, због чега су његова сећања на обавештајну групу „Патрас” посебно вредна. „Имао сам доста посла, од раног јутра до касно у ноћ обављала се размена радио-депеша. Од тога је 4/5 порука било намењено за слање. Веза је била веома стабилна, са одличном чујношћу. Тако је прошла недеља. Онда је на једанпут Николај Кирилович Патрахалцев дошао у моју трошну просторију са радио-станицом. Након што је неких тридесетак минута посматрао мој рад, упитао је да ли ће ускоро бити пауза. Одговорио сам му да управо шаљем последњу депешу и да ће бити пауза док се не донесе следећа порука за слање. Патрахалцев је предложио да са његовом групом одем на север Југославије у Словенију. Мој задатак био би да групи обезбедим радио везу са Москвом и главном мисијом у Титовом штабу, обучавам радио обавештајце и, наравно, одржавам везу када оду на

задатак иза непријатељских линија. Пристао сам, уз напомену само да сам ја једини радио-оператер Леонида Долгова, тако да ће он вероватно тешко пристати да ме пусти. На то је Николај Кирилович одговорио да ће он све средити. И стварно је то завршио”, сећао се Георги Лихо.

Већ првих дана марта, група обавештајаца коју су чинили Патрахалцев, Богомолов, Лихо и преводилац Кулков кренула је из Дрвара на север, у Словенију. На том путу посетили су Главни штаб Хрватске, а затим су возом, па путем Загреб–Карловец стигли до реке Купе. После дан и по путовања обавештајци су стигли у Словенију, у градић Метлика. Обавештајни центар се налазио у Чрномељу. Георгиј Лихо је успоставио везу са Москвом и југословенским Врховним штабом. „Десет дана касније”, сећао се Георгиј Леонидович, „почео сам да обучавам прва два обавештајца радио-оператера. Нисам имао искуства у подучавању, па сам све морао да радим у ходу. Пукотник Патрахалцев је крајње једноставно проверавао спремност обавештајца радио-оператера за самосталан рад: када сам известио о завршетку обуке, слао је радио-депешу у Централ у којој је било речено да ће током заказане сесије радио-станицом руковати курсант, кога треба проверити и дати закључак о његовој оспособљености. Моја дужност је била да му издам радио станицу и неопходне податке. Приправник је самостално распаковао радио станицу, успоставио везу, слао и примао поруке и разговарао. Од 14 радио-оператера обавештајаца које сам обучавао, сви су тестирани на сличан начин и ниједан од њих није добио негативну оцену.”

После неког времена, у групи су остале само две особе – сам Патрахалцев и радио-оператер Лихо. Богомолов је отишао на север до аустријске границе, а тумач Кулков се вратио у састав главне мисије. С друге стране, обим посла се удвостручио. Требало је прихватити авионе са теретом за словеначке партизане, изабрати места за истоувар и припремити слетне писте за авионе.

У време новембарских празника 1944. године, радио-станица обавештајне групе „Патрас” није радила три дана. Знало се да су нацисти планирали казнену операцију на територији Словеније. И, заиста, 7. новембра су кренули у офанзиву на ослобођену словеначку територију, ангажовавши против партизана целу пешадијску дивизију. Нацисти су брзо напредовали ка Чрномељу, па су партизани били принуђени да се повуку у планине. Са њима су отишли и совјетски обавештајци.

Два дана су немачке трупе упорно прогониле партизанске јединице. Тек је вешта акција батаљона, састављеног од бивших совјетских ратних заробљеника, натерала Немце да се зауставе и повуку.

Наиме, они су поставили заседу нацистима, у којој је страдало 250 људи. Партизани, а са њима и група „Патрас“, вратили су се у Чрномељ. Обновљене су радио-везе и наставило се са радом.

Специјални задатак Николаја Патрахалцева у Југославији неочекивано је завршен у априлу 1945. године. Патрахалцев је позван у Москву да би му се уручио указ о постављењу на дужност помоћника војног изасланика у Југославији, што је, 12. априла, одобрио пуковник Милштајн, заменик начелника Прве управе ГРУ.¹⁶

База у Барију

Уз политичку подршку, Совјетски Савез је пружао и материјалну помоћ Југославији. Државни комитет одбране СССР-а је, 17. јуна 1944. године, усвојио резолуцију „О оснивању у Барију (Италија) базе и ваздухопловне групе за транспорт војног терета у Југославију“. Њена прва објава је гласила:

„У циљу пружања помоћи Народноослободилачкој војсци Југославије, формирати у Барију (Италија) базу и ваздухопловну групу за обављање посебних задатака у транспорту терета, евакуацији рањеника и обезбеђењу комуникација, која ће бити потчињена начелнику војне мисије у Југославији, генерал-пуковнику Н. Корњејеву.“

Формирање авио-базе за транспорт оружја дугог домета у селу Палис, које се налази 10 км од Барија, омогућило је да се радикално реши питање већег снабдевања Народноослободилачке војске Југославије наоружањем, што је регуларно почело од јула 1944. године. Током ратних година војска је добила око 155.000 пушака, више од 38.000 пушкомитраљеза, око 16.000 митраљеза, око 6.000 топова и минобацача, 69 тенкова и 491 авион. Совјетски пилоти извршили су укупно 1.460 налета из ваздухопловне базе у Барију, испоручили око 3.000 разних терета у Југославију и преко линије фронта пребацили више од 5.000 југословенских војника и официра у разна подручја борбених дејстава.

Базом је руководио заменик шефа совјетске војне мисије у Југославији (фебруар – јул 1944) Степан Васиљевич Соколов. Био је командант ваздухопловне базе од јула 1944. до маја 1945. године, а затим је постао шеф совјетске војне мисије и војни аташе у Албанији. Одликован је са више совјетских ордена.

У базу је упућена и група од осам обавештајаца, на челу са потпуковником Александром Александровичем Капрановом, који је био

¹⁶ Михаил Болтунов, *Диверсанти* (Москва: Кучково поле, 2009), 25-30.

постављен на место заменика команданта совјетске базе за логистику. Капранов је био искусан официр. Завршио је Орловско тенковско војно училиште, служио у Забајкалју, усавршавао се на Војној академији „М. В. Фрунзе“, након чега је служио у обавештајној служби. Учествовао је у одбрани Москве. У тиму Капранова били су главни инжењер П. А. Черњишев, два преводиоца – Н. А. Васиљев и П. П. Шерстобитов, који је добро говорио италијански, шифрант А. В. Пањин и двојица радио-телеграфиста, И. В. Красавин и В. И. Смирнов, као и Н. Е. Коваљов, који је постављен на место помоћника начелника базе за санитетску подршку.

Организација радио-везе са Москвом

„Да би обезбедила успешно функционисање мисије, служба радио-везе Војнообавештајне службе је, по налогу команде, створила посебан систем радио-везе на Балкану, који је покривао огромну територију која је обухватала Југославију, Албанију, Грчку, Румунију и Италију. Комуникациони систем је имао 14 кореспондената: два радио центра и 12 засебних радио станица или, како их обично називају, радио тачака, који су били распоређени у оним местима у региону где се налазило руководство и официри за везу совјетске војне мисије, односно, у Врховном штабу Народноослободилачке војске Југославије и регионалним главним штабовима, као и у штабовима неких великих јединица у Србији, Хрватској, Словенији, Македонији, Црној Гори, Босни и Војводини. Осим тога, наши радио уређаји су се у разним периодима налазили и у Италији, Албанији, Грчкој и Румунији.

Морали су да раде у ратним условима, на потпуно исти начин као у совјетским партизанским одредима негде у Западној Украјини. Били су изложени сталним борбама са непријатељем, прелазили много километара дневно итд. Чак и они који су били у Дрвару, где се налазио Врховни штаб Народноослободилачке војске Југославије и политички врх нове Југославије, били су изложени смртној опасности.

У јуну 1944. године Немци су покренули операцију 'Коњићев скок' (десант на Дрвар). Њен циљ је био уништење Врховног штаба и свих њему потчињених установа, заузимање центра везе, нарушавање система командовања и руковођења јединицама и одредима Народноослободилачке војске Југославије, уништење или хватање југословенског руководства, пре свега Ј. Б. Тита, те уништење савезничких војних мисија. На крају, операција је требало да доведе до обезглављивања народноослободилачког покрета Југославије, што би довело до његове дезорганизације.

План је предвиђао доследно спровођење интензивног бомбардовања, спуштање специјално обучених падобранских јединица и десантних једрилица са специјалцима, те брз и концентрисан напад моторизованих јединица. Због чињенице да се Дрвар налазио у средишту огромне ослобођене територије, главни акценат је стављен на ваздушни десант, који су Немци у овако великим размерама први пут користили против Народноослободилачке војске Југославије. Баш захваљујући томе и фактору изненађења, требало да буде заробљено руководство Народноослободилачке војске Југославије и особље савезничких војних мисија.

Падобранци су имали фотографије југословенског вође, а за његову евакуацију припремљен је посебан авион. План су израдиле и припремиле најодговорније личности фашистичке Немачке у атмосфери најстроже тајности, што је акцији осигурало ефекат изненађења. Ипак, треба рећи да је совјетска војна обавештајна служба сазнала за предстојећу операцију и упозорила Врховни штаб Народноослободилачке војске Југославије. На препоруку чланова совјетске мисије појачано је обезбеђење Врховног штаба.

Операција 'Коњићев скок' (десант на Дрвар) започела је налетима бомбардерске авијације рано ујутру 25. маја, док је Дрвар још спавао. Авиони су стизали у таласима, и бацали бомбе на град и околину, чије су експлозије потресале невелику дрварску котлину. Са посебном упорношћу пилоти су бомбардовали куће на десној обали Унца, где је био смештен пратећи батаљон. Тада је прекинута телефонска веза. Исте вечери кренуо је немачки десант. Почела је битка са немачким падобранцима. Припадници Врховног штаба и совјетске војне мисије успели су да се извуку из непријатељског окружења.¹⁷ Јосип Броз Тито је спашен. Већи део Југославије ослободили су потом локални партизани.

Формално руковођење радио-везом војне мисије на Балкану било је у надлежности шефа мисије. Непосредна организација радио-везе и одговорност за њено стање било је поверено помоћнику шефа мисије за радио-везе мајору Л. Н. Долгову, искусном радио-оператеру и организатору радио-веза. Обезбеђивање техничких средстава за одржавање везе на Балкану вршила је совјетска војна обавештајна служба. На радио-чвориштима и радио-тачкама налазили су се пријемници „Метеор“, „Национал“, „Хамарлунд“, КСВ-100 радио-станице и предајници „Џек“, А-19, „Барс“, „Енергија“. Поред тога, као резервна опрема коришћене су радио-станице „Север“ или Х-15, који су коришћени у разним екстремним условима (приликом

¹⁷ Анатолий М. Сергиенко, «Ход конем», *Советская Россия*, № 67 – 68, 22. мај 2004.

прелазака у тешко доступна подручја, у одсуству нападања или кvara на главној опреми итд.).

Попуна целокупног система везе радио-специјалистима извршена је на рачун људства Централе и других радио-центра војне обавештајне службе. Укупно, током боравка наше мисије на Балкану, у њен састав је послато више од 30 обавештајаца радио-оператера¹⁸.

Начелник одељења за специјалне комуникације штаба базе био је обавештајац Иван Гаврилович Белоусов. „До доласка официра специјалног одељења, у току месец и по дана радио сам сам, уз доста напора, одмарајући се свега два-три сата дневно... И у овим тешким условима у потпуности сам обезбедио благовремено и несметано одржавање везе Базе са свим кореспондентима, чиме сам обезбедио нормалан рад Базе на снабдевању јединица Народноослободилачке војске Југославије и пребацивању официра совјетске и југословенске мисије. У периоду рада у Бази, Одељење за специјалне везе обрадило је 2.700 телеграма везаних за летове наших авиона, како из Базе, тако и из Совјетског Савеза. Лично, капетан Белоусов је обрадио 1.600 телеграма” (са указа о одликовању, 25.10.1944). Белоусов је одликован Орденом Отаџбинског рата I степена (1944), Орденом „За војне заслуге” (1944), југословенским Орденом Партизанске звезде II реда (1945).

Руководилац радио-центра базе „Гроза-1” био је Александар Михаилович Каргашин, раније млађи радио-техничар Централног радио-центра Обавештајне управе (од фебруара 1941). Неко време је радио и у Египту, у Каиру, (1944–1945). „Са обавезама се снашао одлично. Ако нема довољно оператера, и у првом периоду рада и опремања успео је да организује рад на начин да је обезбедио несметану комуникацију са Совјетским Савезом, Врховним штабом Народноослободилачке војске Југославије и 14 кореспондената, имајући у просеку 45 сесија дневно. Да би се обезбедио рад Базе у ратним условима, капетан Каргашин је у критичним периодима, без обзира на умор, сам радио као оператер (18 до 20 сати дневно) и, чак уз минималну чујност, успостављао контакт са кореспондентима... За три месеца рада радио-центар под руководством капетана Каргашина успоставио је 4.025 веза, израдио 4.419 телеграма, пренео 526.000 (петоцифрених) група, од којих је око 40% група било за специјалне везе између централе и Југославије” (са указа о одликовању, 24.10.1944). Одликован је Орденом Отаџбинског рата другог степена (1945) и Црвеном звездом (1944).

¹⁸ Владимир И. Лота, *Тайные операции Второй мировой: Книга о военной разведке, 1944 г.* (Москва: Молодая гвардия, 2006), 84.

Радио-техничар Централног радио-центра Обавештајне управе Генералштаба Црвене армије Павел Иванович Крешчук био је на челу једне од јединица Службе радио-веза Главне обавештајне управе у Југославији, а затим је радио у једној од јединица за специјалне радио-везе близу Москве. Био је „искусни наставник, мађионичар и чаробњак етра“. Одликован је Орденом Црвене заставе (1944).

Шеф смене Централног радио-центра Главне обавештајне управе (јун – децембар 1943) Георгиј Леонидович Лихо био је шеф радио-станице „Палма“ у совјетској војној мисији у Југославији (јануар 1944 – мај 1945). Наставио је да ради у ГРУ-у. Одликован је Орденом Црвене заставе (1945).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ)

Објављени извори

Броз, Јосип, Тито. *Собрани дела*, Т.7, Т.9, Т.12. Скопје: Комунист, 1979–1982.

Реабилитация: Как это было. Документы Президиума ЦК КПСС и другие материалы, март 1953 – февраль 1956. Сост. Артизанов А. Н., Сигачев Ю. В., Хлопов В.Г., Шевчук И. Н., Москва: Международный Фонд "Демократия", 2000.

Септемврийското антифашистко въстание, 1923: Документи и материали. София: Партиздат, 1983. Т.2.

Литература

Алексеев, Михаил А, Колпакиди, Александр И, Кочик, Валерий Я. *Энциклопедия военной разведки. 1918-1945 гг.* Москва: Кучково поле; Ассоциация "Военная книга", 2012.

Болтунов, Михаил. *Диверсанты.* Москва: Кучково поле, 2009.

Бочкарев, Виктор В. *60 лет в ГРУ.* Москва: Яуза, Эксмо, 2003.

Бухаркин, Игорь. «Черная рука» в Кремле, *Огонек*, №20, 21. мај 2006.

Васильева, Наталия В, Гаврилов Виктор А. *Балканский тупик? (Исторические судьбы Югославии в XX веке).* Москва: Гея итэрум, 2000.

Камов, Борис. "Тайный советник", *Совершенно секретно*, 1 марта 2002 год.

Комкоры: Военный биографический словарь. Москва: Жуковский; Кучково поле, 2006.

Национальный вопрос на Балканах через призму мировой революции. Москва: Эдиториал УРСС, 2003.

Лота, Владимир И. *Тайные операции Второй мировой: Книга о военной разведке, 1944 г.* Москва: Молодая гвардия, 2006.

"Некролог". *Красная звезда*, 27 июля 1955, 4.

Септемврийското въстание 1923: Енциклопедия. София: Партиздат, 1973.

Сергиенко, Анатолий М. «Ход конем», *Советская Россия*, № 67–68, 22. мај 2004.

Фирсов, Федор И. *Секретные коды истории Коминтерна, 1919–1943.* Москва: Аиро – XXI, Крафт +, 2007.

Христов, Стефан. *Пътища извъргени: Записки на нелегалния партиен работник.* София: Партиздат, 1979.

1941 год: В 2-х книгах. Т.1 - Т.2. Сост. Л. Е. Решин и др.; Под ред. Виктора П. Наумова; Вступ. ст. акад. Александра Н. Яковлева, Москва: Международный фонд "Демократия", 1998.

Dr. Alexander Kolpakidi

Moscow, Russian Federation

E-mail: kolpakidi1962@mail.ru

THE SOVIET INTELLIGENCE IN YUGOSLAVIA DURING WORLD WAR II

(Summary)

The paper is devoted to the activities of the Soviet military intelligence in Yugoslavia during the Second World War. Various aspects of its activities are considered such as agent intelligence, organization of the work of the Balkan Center of the Soviet military intelligence, Mustafa Golubich's reconnaissance group, «Patras» residency, the Soviet naval intelligence, organization of intelligence from the positions of the Soviet military mission in Yugoslavia and the air base in Bari (Italy), organization of special radio communications of the Soviet military intelligence in the Balkans and biographies of agents and personnel of the Soviet military intelligence. The author has used the materials of the Russian historian Valery Kochik, who has been studying the Soviet military intelligence for several decades.

KEY WORDS: *Soviet military intelligence, diplomacy, World War II, Yugoslavia*